

INSTITUUT VOOR AMERIKANISTIEK vzw. TIJDSCHRIFT

Driemaandelijks tijdschrift
Afgiftekantoor 2600 Berchem 1
P4A 8008

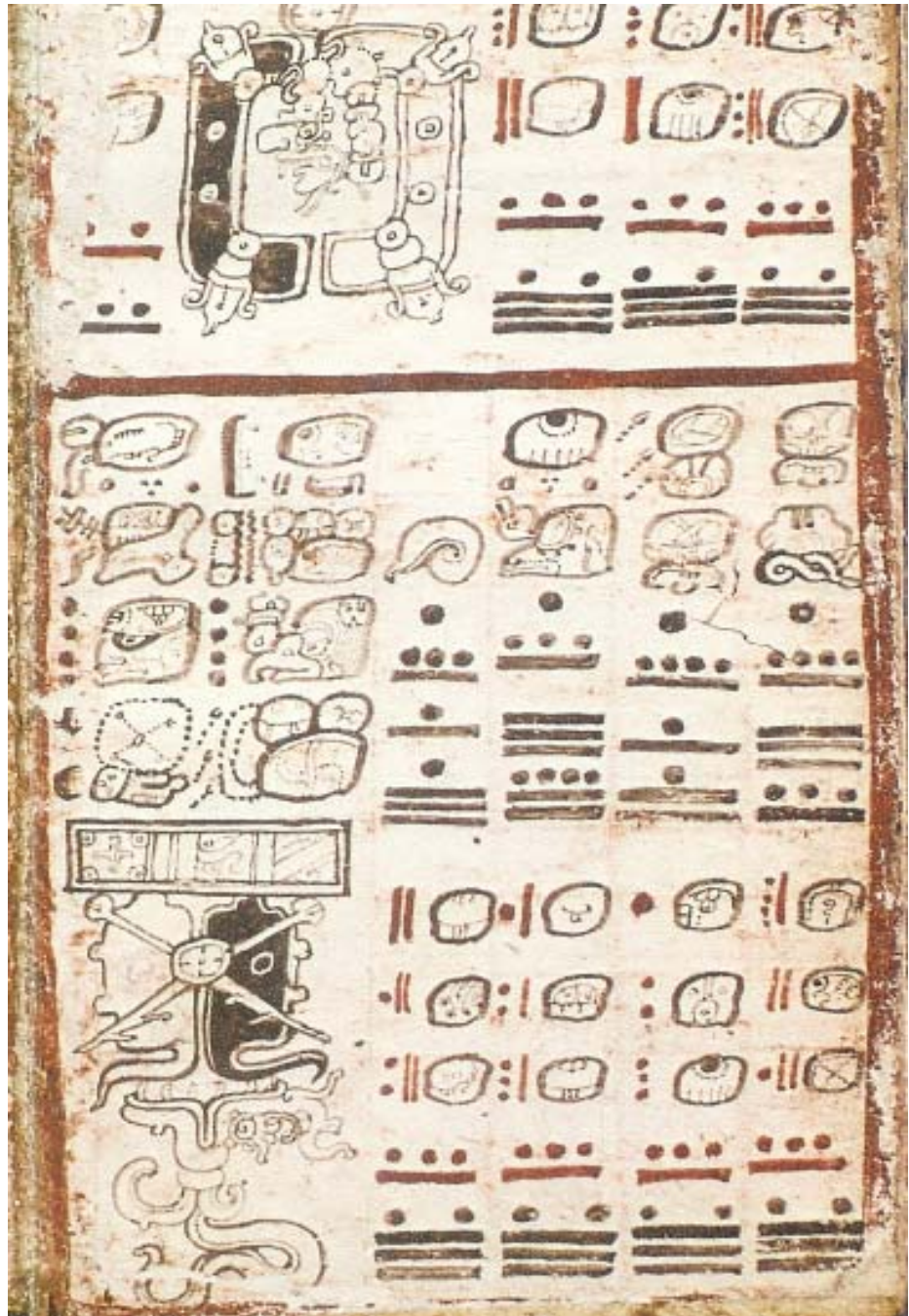
2007- Nr. 1
Januari-Februari-Maart
<http://users.myonline.be/~tdn24064/>

INHOUD

Standbeeld
Dr. Paul Janssen
Johan Daelman
Blz. 2

Chili
Sociale en religieuze
reisindrukken
Deel I
Prof. Modest Goossens
Blz. 3

De Maya-"0"-glyfe
te lezen als
"Bix"
Johan Daelman
Blz. 15

Deel van folio 56 van de Codex Dresdenensis.

Een zonsverduistering werd als een zwart-wit vlak weergegeven, met in het midden het teken van de zon (onder links). De opengesperde muil van de slang weerspiegelt de overtuiging dat de zon bij verduisteringen opgegeten wordt.

STANDBEELD Dr. PAUL JANSSEN

© Comité Standbeeld Dr. Paul Janssen

Foto: Dirk Poels

Op 11 november 2003 overleed, tijdens een bezoek aan Rome, ons medelid Dr. Paul Janssen. Hij was zonder enige twijfel een van de meest briljante geesten van deze tijd. Als dokter en farmacoloog stichtte hij in 1953 te Turnhout een klein farmaceutisch laboratorium dat in enkele decennia zou uitgroeien tot een wereldbedrijf. Voor zijn wetenschappelijk werk ontving hij wereldwijd 22 eredoctoraten. Zijn impact op de economische ontwikkeling van de Noorderkempen is onschatbaar. Het belang van zijn werk en dat van zijn medewerkers voor de wereldgezondheid is gigantisch. Onlangs nog werd hij door de Vlaamse bevolking als eervolle tweede uitgeroepen in de verkiezing van “de Grootse Belg”. Bovendien steunde hij volledig het initiatief van zijn echtgenote, Mevrouw Dora Janssen-Arts, bij de uitbouw van de unieke kunstverzameling precolumbiaanse artefacten die wij op dit ogenblik kunnen bewonderen in het Jubelparkmuseum te Brussel.

Het moederbedrijf van de firma is gevestigd in Beerse. Van een rustig Kempisch dorp groeide Beerse daardoor uit tot een bloeiende riantegemeente. De inwoners zijn Dr. Paul dan ook veel verschuldigd. Om hun dankbaarheid tastbaar te maken hebben enkelen een comité gevormd voor het oprichten van een standbeeld. Initiatiefnemer was huisdokter Michel Mertens. De fundraising was in goede handen bij Walter Ressler, een vroegere medewerker van Dr. Paul en oud-lid van onze vereniging. De opdracht werd gegeven aan beeldhouwer Wilfried Pas. Deze kunstenaar maakte vroeger reeds beelden van andere bekende Vlamingen zoals Van De Woestijne, Elsschot, Teirlinck, Walschap en van mijn poësisleraar Anton Van Wilderode. Het fraaie resultaat ziet U op de foto. Dr. Paul in stofjas aan het werk tussen een stapel boeken. Een heel mooie hommage aan een groot en minzaam man.

Johan Daelman

CHILI

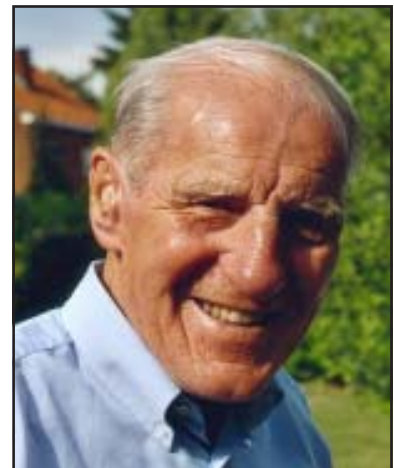
SOCIALE EN RELIGIEUZE REISINDRUKKEN

DEEL 1

1. Chili, 'een land waar de aarde ophoudt'.
2. Chili, het meest katholieke land van Latijns-Amerika.
3. 500 jaar (her)ontdekking en evangelisatie.
4. Indianen van Noord-Chili.
5. Araucanía met de Mapuches-Indianen en het Merengebied.

*PROF. MODEST GOOSSENS**

* Prof. Dr. Em. Modest Goossens.
Institute for Social and
Economic Geography, Heverlee

In de lente van 2002 had ik weer de gelegenheid om met Duitse collega's-geografen een studiereis te maken, dit keer doorheen Chili. Het hoofddoel van mijn reis lag beroepshalve op het geografische, voornamelijk op de landschappen met het wel en wee van de bevolking. Toch zal ik trachten Chili te bekijken vanuit een sociaal-religieuze gezichtshoek aan de hand van specifieke thema's. Voor het Westen is Chili een ver afgelegen onbekend land, een uithoek van het vroegere Spaanse koloniale Rijk met een traditionele katholieke stempel, maar waar de gevolgen van de dictatuur van Pinochet nog niet zijn verwerkt.

1. Chili, 'een land waar de aarde ophoudt'

De leerrijke reisgids 'Chili' van de uitgeverij Elmar begint met de kenmerkende uitspraak: 'Chili, land waar de aarde ophoudt'. Dat zou trouwens de betekenis zijn van de naam Chili voor de oorspronkelijke bewoners. Tegen deze achtergrond wil ik deze sociaal-religieuze artikels plaatsen. Het eerste inleidende artikel is derhalve een geografische situatieschets.

De oppervlakte van Chili is 25 maal die van België. De vorm is echter heel anders en wordt wel eens vergeleken met een schoenveter, namelijk zeer lang (ruim 4.000 km noord-zuid) en zeer smal (gemiddeld 150 km west-oost), geklemd tussen de Stille Oceaan en het hoge Andesgebergte met zijn honderden besneeuwde vulkaankegels (Aconcagua nabij Santiago is 6.900m hoog). Een echte kustvlakte ontbreekt omdat het kustgebergte (tot 2 à 3.000m hoog) meestal met steile kliffen in de zee duikt. In het zuidelijk deel is dit kustgebergte verbrokken tot een eilandenrijk, een complexe eilandenarchipel. Tussen beide bergketens bevindt zich voor het grootste gedeelte een centrale laag gelegen zone, die met breuken is afgeboord. En vóór de Chileense kust bereikt de zee (Atacama-trog) een diepte van meer dan 8.000m. Op een afstand van nog geen 300km is er aldus een hoogteverschil van 15.000m tussen de zeebodem en de hoogste Andes. Enorme tektonische krachten zijn aan het werk geweest sinds de tweede helft van het Secundair tijdperk. Afrika en Zuid-Amerika zijn uit elkaar gaan drijven en de Nazca-plaat (onder de Stille Oceaan) is bij het botsen met de westkust van Zuid-Amerika langzaam onder dit continent gaan schuiven. Door dat schuiven van tektonische platen en het omhoogdringen van dieptegesteenten ontstonden grote breuken en vele vulkanen met bijhorende aardbevingen, die ook in de historische tijd nog actief zijn.

De enorme noord-zuid uitgestrektheid tussen 17° en 56° zuiderbreedte (te vergelijken met de afstand tussen Glasgow-Schotland en Dakar-Senegal op het noordelijk halfrond) zorgt voor zeer grote klimaatverschillen, gaande van de noordelijke Atacama-woestijn (de droogste van de wereld) met zoutmeren, over mediterrane klimaatgebieden, gematigde regenwouden, tot de omvangrijke ijsvelden, gletsjers en koude steppen in het zuiden. Dat Chili een land is van uitersten blijkt ook uit de veel gebruikte regionale

indeling : het Grote Noorden ('Norte Grande'), het Kleine Noorden ('Norte Chico'), Centraal-Chili (met Santiago en Concepción), het Kleine Zuiden (met Valdivia en het merengebied) en het Grote Zuiden (met Patagonië en Vuurland).

Chili telde in het jaar 2000 15,2 miljoen inwoners (in 1950 slechts 6 miljoen), waarvan 40% jonger is dan 20 jaar. De laatste jaren is het geboortecijfer sterk afgenomen tot bijna het Europees niveau, maar door de jonge bevolking zal de bevolkingsgroei toch nog een aantal jaren doorgaan. De grote bevolkingstoename is vooral in de steden terecht gekomen en in de centrale vallei van Midden-Chili. De hoofdstad Santiago telt alleen al 5 miljoen inwoners. In de overige regio's en buiten de steden woont dus maar een geringe bevolking, die er geconcentreerd is in oasen, in kleinere centra en nabij de grondstofmijnen. De levensverwachting is met 72 jaar veel beter dan elders in Latijns-Amerika en bereikt bijna het westers peil. Ook het inkomen per hoofd ligt merkkelijk hoger (3 à 4 maal meer dan in de buurlanden Peru en Bolivia), maar blijft toch nog ver beneden dat van westerse landen. In Chili zelf is echter de kloof tussen de rijke bovenlaag en de arme massa nog steeds onrustwekkend.

De ligging van Chili maakt er een zeer geïsoleerd land van. Zelfs vandaag de dag is er slechts één belangrijke verkeersas, die noord-zuid gericht is en een onderdeel vormt van de 'Carretera Pan-Americana' vanuit Peru, maar het Grote Zuiden is er nog niet op aangesloten en is dus slechts per boot of per vliegtuig te bereiken. Anderzijds zijn de dwarsverbindingen (west-oost) met Bolivia en Argentinië schaars en moeilijk; de grenzen met Chili komen immers overeen met de toppen van de Andes en de waterscheiding tussen de Atlantische en de Stille Oceaan. Sinds 1914 zijn de Chileense havens via het Panama-kanaal te bereiken. Voordien konden de schepen de westkust van de Noord- en Zuid-Amerika slechts bereiken via de straat van Magalhães (ontdekt in 1520), met de paradox dat toen de Chileense havens meer betekenden dan nu.

Algemeen wordt aangenomen dat de moderne mens zijn oorsprong heeft in Zuidelijk Afrika en dat hij vandaar via de Nijlvallei en het Midden-Oosten getrokken is naar Europa en Azië, om via de drooggevallen Beringstraat (laatste ijstijd) en Noord-Amerika uiteindelijk ook Midden- en Zuid-Amerika te bereiken. Jagers en verzamelaars zouden al tussen 17.000 en 12.000 jaar geleden Vuurland bereikt hebben. Ook bij de (her)ontdekking van Amerika door de Spanjaarden, kwam Chili slechts in laatste instantie aan bod.

2. Chili, het meest katholieke land van Latijns-Amerika

De 'ontdekking van Amerika door Columbus' is maar juist als men door een Europese bril kijkt. Men zou beter van een herontdekking spreken, omdat de Indianen er al duizenden jaren vroeger toegekomen waren. De Spaanse kolonisatie moet dan ook eerder als een

verovering bestempeld worden, die hand in hand ging met de christianisering van de inheemse bevolking. Mede door de geïsoleerde ligging is Chili, meer dan de overige landen, uitgesproken katholiek gebleven. Uit een nationale enquête van 2001, georganiseerd door het Sociologisch Instituut van de pontificale katholieke universiteit van Chili, is gebleken dat 75% van de bevolking zich rekent tot de katholieke kerk, 14% is evangelisch, 3% heeft een niet-christelijke godsdienst en 8% is ongelovig. De evangelische kerken winnen de jongste jaren veld, vooral bij de lagere sociale bevolkingsklassen waar ze tot 20% bereiken. Protestantse sekten van USA-origine (getuigen van Jehova, Mormonen, Adventisten...) zijn de laatste twee decennia bijzonder actief opgetreden en richten zich nu ook tot de Indianen, die volgens deze zendelingen een fout 'Indiaans-katholiek' geloof hebben moeten aannemen.

Toch wordt de ontkerkelijking ook in Chili voelbaar. Van de jongeren tussen 18 en 24 jaar rekent 20% zich tot geen enkele godsdienst. De helft van de jongeren meent dat de katholieke kerk veel grotere aandacht moet opbrengen voor de extreme armoede, een krachtigere stem moet laten horen inzake mensenrechten en economische ongelijkheid en tevens meer begrip en realiteitszin moet opbrengen inzake echtscheiding, anticonceptiva en abortus.

Van de evangelische christenen is nagenoeg één derde van katholieke ouders. Toch gaat van de evangelische christenen nog meer dan de helft wekelijks naar de kerk, terwijl dat bij de katholieken slechts één vierde is. Van beide kerkgemeenschappen zegt één op vier nooit meer naar de kerk te gaan, alhoewel de overgrote meerderheid van de kinderen gedoopt wordt.

Inzake moreel gedrag zet de overgrote meerderheid (tot 90% ?) van alle christenen zich af tegen abortus, drugs, homoseksualiteit en daarbij zijn de evangelische kerken het meest conservatief. Toch verzwakt overal de weerstand tegen het gebruik van contraceptiva, het ongehuwd samenwonen en de legalisatie van echtscheiding. Rond de 50% zou al voor de legalisering gewonnen zijn, maar bij de hogere kerkelijke kringen is dit nog steeds onbespreekbaar. Uit het sociologisch onderzoek blijkt ten slotte dat slechts 15% van de Chileenen vertrouwen heeft in het gerecht, de televisie en het parlement, terwijl bijna twee derde vertrouwen stelt in de kerk.

In het voorjaar van 2001 kwamen vele mannelijke en vrouwelijke religieuzen samen om zich te bezinnen over 'waarheen met het religieuze leven in Chili?' Ze waren talrijk opgekomen uit de gezondheidszorg, het onderwijs, de rusthuizen, de armenzorg... Men stelde dat Chileense religieuzen vandaag zich niet mogen opsluiten in de engte van de eigen congregatie, maar meer contact moeten zoeken over de grenzen met andere Latijns-Amerikaanse landen en dat ze in moeten gaan op de uitdaging van de huidige maatschappij, de actuele levenswijze van mannen en vrouwen van nu, inclusief de jongeren. Ook religieuzen moeten zich bewust zijn dat de huidige samenleving gekenmerkt is door een individualistische manier van denken, voelen en handelen. Dat individualisme

heeft tentakels in de economie, de politiek en de cultuur met als universele wet de concurrentie ten nadele van de zwaksten. De postmoderne mens leeft sterk op zichzelf betrokken. In die individualistische wereld zijn religieuzen geroepen om inzake naastenliefde en solidariteit een 'tehuis', een 'school' voor de gemeenschap te zijn.

Uit dat religieus overleg bleek ook dat de kerk veel te weinig aandacht heeft voor de positie van de vrouw en voor de levenswijze van jongeren. Gevoeligheden, denkwijzen, bezorgdheid, acties en reacties van vrouwen en jongeren verrijken de mensheid en moeten ook concreet in de kerk verdisconteerd worden. Men moet terug naar de kern van de Blijde Boodschap van Jezus, die met ons allen aan tafel wil zitten om het brood te breken, om de ogen voor elkaar te openen, om pijn en honger te verhelpen, om te zorgen voor meer verdraagzaamheid, vrede, dialoog... idealen ons voorgehouden door het evangelie.

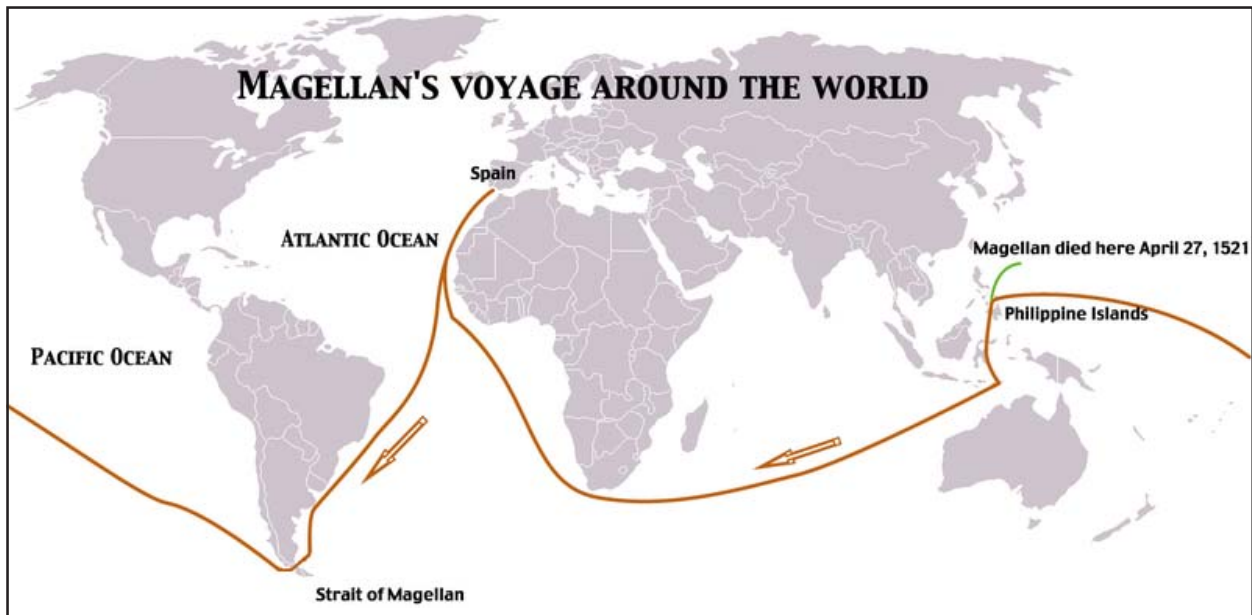
De hoger vermelde doelstellingen tracht men in Chili waar te maken in de lokale christelijke basissamenlevingen via een liturgie die aanspreekt, via dienstbetoon met inzet van velen, ook van vrouwen en jongeren. Anderzijds is het me opgevallen dat de kerkjes in Indianengebieden weinig vitaliteit uitstralen en dat in de grotere kerken van de steden de liturgie nog erg conservatief opgevat wordt. Bij de laatste nieuwbenoemde kardinalen was ook de bisschop van Santiago, waarvan nogal wat vernieuwingshoop uitging. Ik heb echter de tekst van zijn eerste brief als pas benoemde kardinaal kunnen lezen. Daarin werd het kerkelijk gezag onderlijnd met een erg conservatieve evangelietoelichting, zonder enige aandacht voor de problemen die de kern vormen van het dagelijkse leven in de derde wereld en meer bepaald in Chili. Ook hier wordt men de kloof gewaar tussen de kerkelijke hiërarchie en de verzuchtingen van de basissamenlevingen van priesters, religieuzen en gewone gelovigen.

3. 500 jaar (her)ontdekking en evangelisatie

Het precolumbiaanse Chili komt in een volgend artikel ter sprake. Hier willen we het hebben over de periode vanaf de Spaanse conquista. Het was de Portugees Fernão Magalhães die via de zuidpunt van Amerika Indië wilde bereiken. Hij kreeg echter niet de steun van koning Emmanuel van Portugal. Daarom trad hij in Spaanse dienst en kon met vijf schepen vanuit Zuid-Spanje vertrekken. Een maand had hij nodig om doorheen de wirwar van de versneden zuidkust een doorgang (straat van Magalhães) naar de Stille Oceaan te vinden. Het was in 1520 dat hij als eerste Europeaan het Chileense grondgebied betrad. Maar het is pas nadat de Spanjaarden het Incarijk hadden verwoest en zich elders in Zuid-Amerika hadden gevestigd, dat in 1536 een eerste mislukte poging vanuit Lima-Peru werd ondernomen om Chili te veroveren op zoek naar ... goud en zilver.

Fernão Magalhães (1480?-1521)

Magalhães' reis rond de wereld

Pedro de Valdivia (1497-1553)

Bernardo O'Higgins (1778-1842)

Het is Pedro de Valdivia die in 1541 er in slaagt Chili voor de Spaanse kroon in te nemen en de steden Santiago, Valparaiso en Valdivia te stichten. Na de verovering werden grote delen van Centraal-Chili opgedeeld in 'encomiendas', die vooral aan officieren en soldaten werden gegeven voor bewezen diensten. Dat werd de basis van het grootgrondbezit. Indianen werden echter niet, zoals de zwarten, als slaven verkocht, maar ze werden wel tewerkgesteld als landarbeiders, zoals trouwens ook vele mestiezen. Spaanse missionarissen volgden om de Indianen te christianiseren en kerkjes te bouwen. Het zuiden van Chili (Mapuche-Indianen) bood echter sterke weerstand en zou maar drie eeuwen later veroverd worden. Naar schatting leefden er rond 1500 ruim een half miljoen Indianen in Chili, en wellicht zelfs veel meer.

Zoals in heel Zuid-Amerika wilden ook de bewoners van Chili zich onttrekken aan Spanje. Bernardo O'Higgins (van Ierse afkomst) kon in 1818 het Spaanse leger verslaan en de onafhankelijke republiek uit te roepen. De grootgrondbezitters bleven echter hun rijkdom behouden. Met het oog op de rijke guano- en nitraatvoorkomens in het noorden wist Chili die gebieden in 1879 te veroveren op Bolivia en Peru tijdens de 'Pacifische oorlog', waardoor Chili's grondgebied sterk naar het noorden werd uitgebreid. Ook in het zuiden breidde Chili uit door de Mapuches-Indianen te onderwerpen en samen te drijven in enkele reservaten. Om die nieuwe zuidelijke gebieden te koloniseren werden duizenden Europeanen (vooral Duitsers) aangetrokken.

Chili kreeg in 1884, als eerste land in Zuid-Amerika, algemeen kiesrecht en een parlement met een democratisch gekozen president. Door de uitvinding van kunstmest verzwakte rond de Eerste Wereldoorlog de rol van nitraat en guano. De grootschalige ontginning van rijke koperertsen kwam in de plaats, maar de koperwinsten verdwenen grotendeels in Amerikaanse handen... tot 1970. In dat jaar werd de eerste marxistische president Allende met een

nippte meerderheid verkozen. Hij beloofde een echt onafhankelijk en rechtvaardig land te maken via nationalisatie van banken, mijnen..., de herverdeling van het grootgrondbezit en sociale voorzieningen, waardoor ook de armen het beter zouden hebben. In 1973 werd Allende herkozen...

De machten van rechts, gesteund door politie en leger, zorgden voor een staatsgreep, bombardeerden het Moneda-paleis waarbij Allende de dood vond. Generaal Pinochet leidde sindsdien 17 jaar lang de dictatuur met de gekende terreur : enkele duizenden doden, verbod van politieke partijen en vakbonden. Velen ontvluchtten Chili of werden verbannen. In het begin was er echter weinig tegenstand en had hij de steun van de hoge en midden klassen. De economie floreerde wel, maar de kloof tussen arm en rijk vergrootte sterk, terwijl onderwijs, gezondheidszorg en andere sociale voorzieningen verwaarloosd werden. Slechts in de tachtiger jaren groeide er weerstand en ging de katholieke kerk een belangrijke rol spelen in het verzet tegen Pinochet en in de strijd voor mensenrechten. In 1989 kwamen er opnieuw vrije verkiezingen, die gewonnen werden door de oppositiepartijen. Er kwam een wettig gekozen president, die een voorzichtig beleid voerde, gericht op verzoening en rechtvaardigheid. Pinochet echter behield de leiding van de strijdkrachten tot in 1998. Ook nadien telde Chili nog zeer veel Pinochet-aanhangers, want ze beschouwden hem nog steeds als 'hun generaal' en slechts geleidelijk verminderde de angst van de vele gefolterden en verbannen of zwijgende Chileenen.

Sinds 1990 hebben de opeenvolgende democratische presidenten en regeringen veel gedaan om de kloof tussen rijk en arm te verkleinen, o.a. door sociale programma's en internationale steun. Toch neemt de armoede, mede door de nog toenemende bevolking, slechts langzaam af. Lagos, de in 2000 populaire president, kreeg zijn programma maar traag van de grond. Er is de eindeloze crisis van de derde wereld, die met heel wat eufemismen wordt weggenomen en vele politici missen nog steeds de slagkracht om met het dictatoriaal verleden af te rekenen, terwijl de kwalen van het westen (misdad, drugs, ontevredenheid, afgunst...) ook naar Chili zijn overgewaaid en de kerkelijke gezagsdragers meer bezig zijn met een loopgravengevecht tegen echtscheiding, homo's en contraceptiva en teveel zalvende taal spreken tussen mensenrechtenschenders en slachtoffers. Op 15 januari 2006 werd de socialis-tische Michelle Bachelet verkozen als eerste vrouwelijke presidente van Chili. Dictator Pinochet stierf op 10 december 2006 en kreeg toch nog een militaire begrafenis.

De VN-conferentie van Durban in september 2001 over racisme en intolerantie eindigde chaotisch, maar in de slotverklaring staan toch de Europese verontschuldigen voor het verleden van slavernij en kolonialisme. In Chili bleef, mede door de geïsoleerde ligging, het aantal uit Afrika geïmporteerde slaven beperkt tot naar schatting 20.000 en deze gingen geleidelijk op in de rest van de bevolking, zodat het huidige Chili, evenals Uruguay en Argentinië, geen noemenswaardige zwarte cultuur kent.

Michelle Bachelet. Eerste vrouwelijke presidente van Chili.

Maar in Latijns Amerika en ook in Chili telt het koloniaal verleden van Spanje en eveneens van Europa vele zwarte bladzijden. Indianen werden als wilden zonder geloof en cultuur beschouwd. Zelfs vandaag nog zijn de Indianen in de ogen van de meeste Chilenen minderwaardig, alhoewel 70% van de Chilenen mestiezen zijn, van gemengde Europese-Indiaanse afkomst. De jongste jaren groeit echter in Europa een schuldgevoelen, zodat het jaar 1992, 500 jaar na de ontdekking van Amerika, geen echte reden was om te vieren. De paus zei toen wel dat de Kerk immer aan de zijde van de Indianen heeft gestaan en ze recht hebben op een menswaardig leven en een eigen cultuur, maar ging niet in op hun bloedoffers ingevolge de kolonisatie. Anderzijds onderstreepte de paus uitdrukkelijk de offerbereidheid van de missionarissen en dat Latijns Amerika het geschenk van het evangelie heeft levendig gehouden. De evangelische kerken daarentegen bestempelden de zogenaamde ontdekking van Amerika als een invasie en een wilde verovering met uitroeiing van inheemse volkeren en culturen, de grootste volkerenmoord uit de geschiedenis van de mensheid. Bovendien stelt men vandaag vragen over het 'katholiek universalisme', dat met het middeleeuwse 'extra ecclesiam nulla salus' (buiten de kerk geen heil) anderen tot het 'geluk' moest brengen, zo nodig met geweld, naar het voorbeeld van de reconquista in Spanje in de 15de eeuw, toen Moren en Joden werden vervolgd. Toch mag de roepstem niet verzwegen worden van Bartholomé de las Casas in de 16de eeuw en van zovele missionarissen, die in de bres zijn gesprongen voor de Indianen en de mistoestanden hard hebben aangeklaagd. Speciale vermelding verdienen ook de inspanningen van de Jezuiten (tot hun uitdrijving uit Latijns Amerika in 1767), die in Chili de Indianen hebben geholpen om betere landbouwmethoden (o.a. irrigatie) toe te passen. Plaatselijk werd er voorzeker heel veel gedaan voor het overleven van de bedreigde Indianen. Maar is men met hen echt in dialoog getreden en heeft men in hun geloof en cultuur sporen van Gods werkzaamheid erkend? Het is een feit dat de officiële kerk te veel de kaart heeft gespeeld van de aristocratie en de koloniale machthebbers, voor wie God en goud (zie de overdadige versieringen in Spaanse kerken) onafscheidelijk samen gingen.

Bartolomé de las Casas.
(Sevilla 1472-Madrid 1566)

Tot vandaag worden grondstoffen tegen lage prijzen uit Latijns Amerika en ook uit Chili gehaald, die de basis vormen van de westerse rijkdom. De impact van de Kerk tijdens de dictatuur van Pinochet was aanvankelijk ook dubbel. Officieel steunde ze de militaire junta, terwijl de lagere geestelijkheid en vele gelovigen een sleutelrol speelden in het verzet vanaf het eerste uur. Na enkele jaren stelde ook de kerkelijke overheid de voortdurende schendingen van de mensenrechten aan de kaak en documenteerde het Vicariaat voor de Solidariteit de vele misdaden tegen burgers. En toen in 1984 Pinochet aan de paus vroeg om zelf de bisschoppen te mogen kiezen, werd dat categoriek geweigerd.

4. Indianen van Noord-Chili

Omwille van de geïsoleerde ligging was Chili een van de laatste gebieden van Amerika, die door mensen bereikt werden. Toch dateren de oudste archeologische vondsten in Noord-Chili al van circa 14.000 jaar geleden. Geleidelijk zijn de jagers en de nomadische jagers overgegaan tot kleine permanente nederzettingen langs de kust (vissers), in dalossen en op de hoogvlakten. In Midden-Amerika en tot in Peru hadden zich ondertussen al grote indiaanse beschavingen ontwikkeld, zoals de Maya's, de Azteken en de Inca's. In het midden van de 15de eeuw kenden de Inca's hun hoogtepunt en enkele generaties voordat de Spanjaarden arriveerden veroverden ze de noordelijke helft van Chili, dat ze 'land aan het einde' noemden. Vanuit Peru waren de Inca's doorheen de Atacama-woestijn getrokken tot het vruchtbare centrum van Chili, maar het lukte hen niet verder zuidwaarts door te dringen in de bosrijke gebieden van de krijgshaftige Mapuches-Indianen. Hun belangrijkste prestatie was de aanleg van de 'Incaweg', een drie meter breed pad, met er langsheen militaire posten, dwars door de woestijn tot in Midden-Chili. Ze stichtten landbouwgemeenschappen, pasten betere landbouwmethoden (o.a. irrigatie) toe en verbouwden nieuwe gewassen.

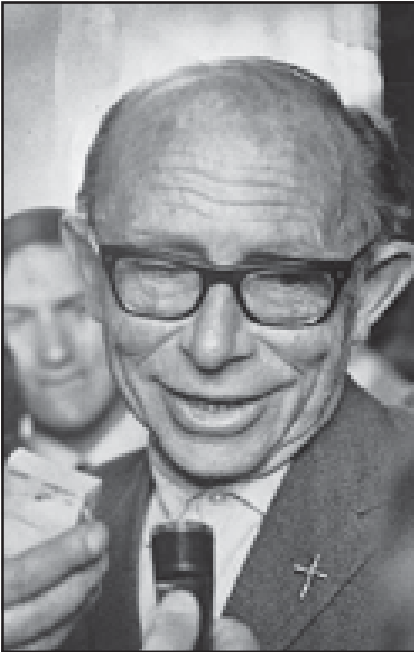
De 'Changos-indianen' leefden langs de kusten van het Kleine en Grote Noorden van Chili. Ze zeilden op vloten en vingen vis, jaagden op zeeleeuwen en vervoerden gedroogde vis landinwaarts als ruilhandel met de oase-indianen. De Changos wisten te overleven tot het einde van de 19de eeuw, toen ze door de nieuwe mijn- en havenactiviteiten werden ontheemd en opgeslorpt.

Vissers en nomadische jagers waren de eerste bewoners van Chili. Wanneer de akkerbewerkende volksstammen in Noord-Chili zijn toegekomen is niet met zekerheid gekend. Zij kwamen uit Peru en Bolivia en kozen geschikte plaatsen uit, vooral de dalossen en de oasen aan de voet van het hooggebergte. Lange tijd werden ze met de verzamelnaam 'Atacameños' genoemd, maar de noordelijke cultuurstammen verschilden nog erg van elkaar.

De 'Atacameños-indianen' die tot de 'San Pedro Cultuur' behoren zijn het best gekend, dank zij het grondig onderzoek van de Belgische Jezuïet 'Gustave', die in 1955 in 'San Pedro de Atacama' pastoor werd. Het grotere dorp San Pedro is nog steeds het centrum van een oase en ligt op 2.450m hoogte tussen de indrukwekkende zoutcordillera en de hoge Andescordillera met de besneeuwde vulkaankegels. Aan de zuidkant van San Pedro ligt een uitgestrekte zoutvlakte ('Salar de Atacama') met de adembemende maanvallei, waarin het oasewater uitsterft. Het huidige San Pedro werd in 1540 door Valdivia gesticht (zijn woonhuis staat er nog) en telt nu een duizendtal inwoners, die in grote mate van het toerisme leven. De kerk werd in 1641 gebouwd en is een van de mooiste en grootste van de koloniale tijd. In de nabijheid van San Pedro liggen de ruïnes van de 'Pucara de Quito', een versterkt centrum van de Atacameños en een steunpunt op de Incaweg. Het werd in 1540 verwoest door de Spaanse conquistadores die uit wa-

Tekening en plan van een Changos-balsavlot (1713)

Pater Gustave Le Paige de Walque, S.J. (1903-1980)

Miss Chili in het museum van San Pedro

ren op voedselvoorraden, maar niet minder dan 4.000 Indianen vermoorden. De Atacameños leefden toen van de geïrrigeerde landbouwproducten, vooral maïs (het heilige gewas), aardappelen, bonen, katoen, tabak... De wol voor het spinnen en weven kwam van de lama's en alpaca's. Over hun godsdienst is weinig bekend. Ze vereerden de hoge vulkaanbergen en hun offers en ritens hadden betrekking op het afsmecken van en het danken voor goede oogsten. Ze begroeven hun doden op de besneeuwde hellingen van de heilige vulkanen. Zo vond pater Le Paige verschillende in ijs geconserveerde mummies, waarvan de wereldberoemde 'Miss Chili' te zien is in het nieuwe mooie museum van San Pedro, gebouwd door de 'Universidad Católica del Norte'.

Ook honderden andere belangrijke archeologische vondsten, vooral die van pater Le Paige, zijn in het museum van San Pedro tentoongesteld en geven een duidelijk overzicht van de precolumbiaanse culturen tot 15.000 jaar geleden. Inzake akkerbouw, weeftechnieken en pottenbakkerij hadden de Atacameños een hoog niveau bereikt, maar toch leefden ze als 't ware nog in het Steentijdperk. Ze hadden gouden sieraden en enkele koperen gebruiksvoorwerpen, maar hun messen en pijlpunten waren uit steen (veelal obsidiaan). Uit die tijd stammen ook heel wat 'geoglyfen', reusachtige rotstekeningen op de bergflanken, die vermoedelijk verband hielden met de cultus of als richtpunten dienden voor de karavannen.

Door de Inca's en daarna ook door de Spanjaarden is de Atacameños-Cultuur ten onder gegaan. En in de 19de eeuw weken de meeste Atacameños uit naar de steden en mijncentra. Vele huizen en zelfs ganse dorpen werden verlaten. Volgens de volkstelling van 1992 rekenden nog 3.500 Chilenen zich tot de Atacameños, alhoewel de archeologen menen dat er geen raszuivere Atacameños-indianen meer zijn.

Daarentegen leven er nog ongeveer 20.000 hoogland-Indianen ('Aymaras'), die zich in het Grote Noorden nabij de grens met Bolivia, op de altiplanos (hoogvlakten rond 4.000m, waarboven de witte vulkaankoppen uitsteken) hebben kunnen handhaven. Ze hebben tot vandaag hun traditioneel bestaan kunnen voortzetten op de hoogvlakten, waaraan de Spanjaarden niet geïnteresseerd waren. Ze leven er vooral van hun kudden lama's en alpaca's, waarvan ze wol en vlees hebben. De kleurrijke wollen weefsels zijn erg in trek bij de toeristen. De Aymaras leiden een moeilijk bestaan. Ze hebben een groter hart en veel meer rode bloedlichaampjes omdat ze in de loop van de eeuwen zich hebben aangepast aan de ijle lucht en de kou. Ze hebben nog een eigen taal, kleding, traditionele gebruiken en een diep respect voor de krachten van de natuur. Oude tradities zijn ingepast in katholieke geloofsuitingen en religieuze feesten vertonen rituelen in verband met akkerbouw en veeteelt. In de kleine dorpjes staan niettemin vele woningen leeg en vele akkers in de omgeving liggen er verlaten bij, wat er op wijst dat ook de Aymaras het moeilijk krijgen om te overleven. In het dorpje Parinacota dat ik bezocht wonen nog zes families en in het schooltje krijgen alle twaalf leerlingen samen les in eenzelfde klaslokaal.

5. Araucanía met de Mapuches-Indianen en het Merengebied

Tussen 37° en 41° zuiderbreedte strekken zich Araucanía en het Merengebied uit over een 500 km lange zone. Araucanía is het gebied ten zuiden van de Rio Biobio tot in de omgeving van Temuco en het vormt het begin van het gematigde zuiden met dichte bossen in scherp contrast met de droge boomloze gebieden ten noorden ervan. Bij de komst van de Spanjaarden woonden er waarschijnlijk een half miljoen Indianen, verdeeld over een zestal volkeren, waarvan de Mapuches de belangrijkste en machtigste groep waren. Ze leefden over het gebied verspreid in kleine nederzettingen van hooguit een paar honderd mensen, zonder centrale organisatie en gezag. Dat was wellicht de hoofdreden waarom de Inca's en ook de Spanjaarden Araucanía niet konden veroveren. Er was geen hoofdstad in te nemen, er waren geen steden te verwoesten, noch een hoofdmans om gevangen te nemen en alzo de weerstand te breken. Het was hier ook dat de eerste Spaanse veroveraar Pedro de Valdivia in 1554 werd vermoord. Bijna een eeuw later, in 1641, moest Spanje het Mapuchegebied als een vrije onafhankelijke staat 'Araucanía' (ook 'La Frontera' genoemd) erkennen. Ten zuiden van de Rio Biobio bleven alleen de stad Valdivia en het grote eiland Chiloé Spaans. Van de Spanjaarden hadden de Mapuches wel inmiddels de tarweteelt overgenomen en het benutten van dieren (paarden, runderen, schapen).

Het onafhankelijk geworden Chili (1818) erkende echter niet langer Araucanía als een onafhankelijke staat. Chileense kolonisten begonnen door te dringen en zich te vestigen in het Mapuchesgebied door omkoperij of door het verdrijven van de bevolking. Uiteindelijk werden de Mapuches in 1883 bloedig en definitief verslagen na drie eeuwen weerstand. De Mapuches werden teruggedreven in reservaten ('reducciones'), in een gebied tussen de zee en Temuco, waarbij ze per familie slechts een vijftal ha kregen toegewezen, terwijl de kolonisten tot 500 ha betere gronden bekwamen. Momenteel wordt het aantal Mapuches (inclusief de aanverwante stammen) geschat op 700.000 en vormen meer dan 90% van de Indiaanse bevolking in Chili. De meeste Mapuches zijn herders en landbouwers, maar door overbeweiding en bodemuitputting is bodemerosie een groot probleem en kunnen ze op de kleine bedrijfjes moeilijk overleven. Jongeren en landlozen zijn al massaal weggetrokken op zoek naar een beter bestaan. Met hun kleine bedrijfjes kunnen de Mapuches nauwelijks overleven.

In de 20ste eeuw groeide er opnieuw een zelfbewustzijn onder de Mapuches en kwamen ze op voor hun landrechten en eigen cultuur. Door de regering Allende (1970-1973) werden de Mapuches in hun streven gesteund ter verbetering van hun bestaan, o.a. door het bekomen van meer grond. Maar onder Pinochet werden vele van hun gronden onteigend om ruimere gebieden indianenvrij te maken. Zelfs ganse reservaten moesten verdwijnen en weerspannige Mapuches werden verbannen, gevangen gezet en zelfs vermoord. Sinds 1990 worden de rechten van de inheemse bevolking weer erkend en maken Mapuches opnieuw aanspraak op het land dat vele eeuwen van hen was geweest. Hier en daar zijn al stukken

Historische foto van Mapuche-vrouw met traditionele juwelen.

grond teruggegeven. Mapuches-gemeenschappen trachten nu hun traditie in ere te houden en zo hun cultuur beter te bewaren. Ze houden aan hun specifieke gebruiksvoorwerpen, kleding, sieraden en zijn artisaan actief, wat in grotere dorpen en in Temuco grote economische en toeristische waarde krijgt. Dat neemt niet weg dat vele Mapuches opgegaan zijn in de gewone Chileense samenleving.

Nadat de Mapuches in 1883 verslagen waren en in reservaten waren teruggedreven en toen de op Peru en Bolivia veroverde salpetergebieden Chili financieel sterk maakten, begon de Chileense overheid ook met het systematisch koloniseren van meer zuidelijke gebieden, namelijk het Merengebied. Vanaf dat Chili zich in 1818 had los gewerkt van Spanje, waren al immigranten uit andere Europese landen begonnen met zich in Chili te vestigen. Vanaf het midden van de 19de eeuw trokken vooral Duitsers naar gebieden bezuiden de Mapuches, namelijk in het Kleine Zuiden tussen Valdivia en Puerto Montt, waar ook het mooi Merengebied (ontstaan achter eindmorenes van teruggetrokken gletsjers) is gelegen. Het sterk beboste Kleine Zuiden werd zo uit het isolement gehaald. Grote gebieden werden na 1883 ontbost en systematisch gekoloniseerd en tot goede landbouwgebieden omgevormd. Ook ambachten, industrie en stedelijke activiteiten kwamen er onder stimulans van de Duitsers tot ontplooiing. Valdivia werd bij deze nieuwe kolonisatie het uitgangspunt. Stad en haven bereikten een hoogtepunt in het begin van de 20ste eeuw, totdat de opening van het Panamakanaal die economische en strategische betekenis wurgde.

De kolonisten kwamen uit overbevolkte landelijke gebieden van Europa. Ganse families, dikwijls met hun pastoor of dominee, kwamen zo uit Duitsland over en zorgden voor Duitse gemeenschappen, die nog tot vandaag hun taal hebben behouden. De overtocht duurde maanden en eenmaal aan land moesten ze nog weken met ossenkarren door het moeilijk toegankelijke bosgebied trekken naar hun eindbestemming. Per kolonist werden 40 ha toegewezen met nog eens 20 ha extra voor elke zoon ouder dan 10 jaar. Ze kregen wel financiële overheidssteun tot aan de eerste oogsten. Sommigen wisten het tot grootgrondbezitters te brengen, maar werden bij de agrarische hervorming tijdens de regering van Allende (1970-1973) grotendeels onteigend. Tijdens de dictatuur van Pinochet konden ze belangrijke stukken terug krijgen of kopen bij de reprivatisering.

De gespreide inplanting van zulke grotere hoeven houdt nogal wat nadelen in, inzake verkeersinfrastructuur en sociale voorzieningen (scholen met internaat, winkels, medische verzorging, kerken voor protestanten en katholieken...). Langs het grote meer 'Llanquihue' bezocht ik een Duitse boerderij, alsook het Duitse dorp 'Frutillar' met Lutherse en katholieke kerken, met een mooi openlucht-museum (oude boerderijen, maalderij...) en een monument met de namen er op van de Duitse families die immigrerden tussen 1852 en 1952.

Frutillar aan het Llanquihue-meer.

DE MAYA-"O"-GLYFE TE LEZEN ALS "BIX"

JOHAN DAELMAN

Sinds de Russische antropoloog en filoloog Yurii Valentinovich Knorosov in zijn publicatie van 1952 het alfabet van Diego De Landa anders ging interpreteren en nieuwe controversiële inzichten bracht over de syllabische structuur van het Mayaschrift is de ontcijfering van de Mayaglyfen onomkeerbaar in een stroomversnelling gekomen. Knorosov had de sleutel gevonden, het instrument dat door alle latere onderzoekers zou gehanteerd en verfijnd worden.

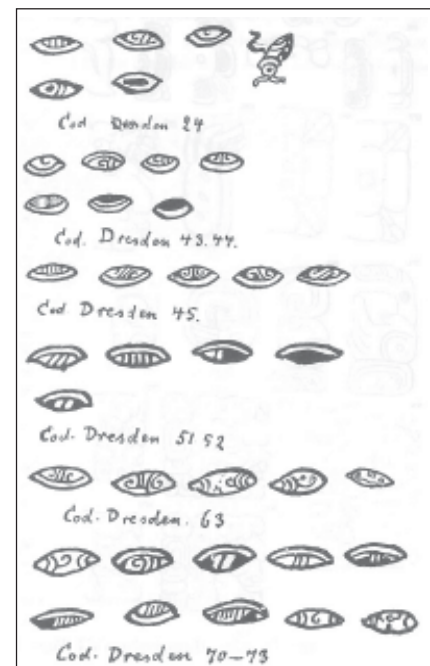
Vandaag is de ontcijfering zover gevorderd dat we in de teksten kunnen lezen over koningen, hun afstamming en opvolging, oorlogen tussen steden, het maken van krijgsgevangenen, de aard en hoeveelheid van offergaven, namen van kunstenaars, het gebruik van spijs en drank, enz.. De huidige Maya's kunnen nu hun geschiedenis lezen in hun eigen taal. Alhoewel, van de ongeveer 800 schrifttekens zijn er op dit ogenblik zo'n 300 ontcijferd. Er blijven dus talrijke glyfen die voorlopig nog niet met een Mayawoord kunnen benoemd worden, ook al kennen we hun intrinsieke betekenis. Eén daarvan is de schelpvormige "O"-glyfe die veelvuldig voorkomt in de beeldhandschriften. In dit artikel wil ik een voorstel doen tot lectuur van deze glyfe in een Mayataal.

DE GLYFE

De bewuste glyfe komt enkel voor in twee van de ons overgeleverde Mayahandschriften, m.n. de Codex Dresdensis en de Codex Tro-Cortesianus (ook Codex van Madrid genoemd). Zij is inderdaad schelpvormig, alhoewel evengoed gezegd kan worden dat ze de vorm heeft van een handbijn, een boon of een peul. Zij vertoont een wisselende uitwendige versiering (Fig.1) die evenwel geen invloed blijkt te hebben op de betekenis van de glyfe. Ze wordt bovendien steeds in het rood geschilderd.

Ernest Förstemann was in 1885 de eerste om de glyfe te onderkennen en interpreteerde haar als 'zero, nul of niets'. Enkele jaren later, in 1897, kwam Goodman reeds met de idee dat het symbool veeleer stond voor het begrip 'compleet, volledig, voltallig'. In 1924 schreef Herbert Spinden: "Para la mente maya el Cero no era Nada, sino Completamiento.." (Voor de Maya's was de zero niet 'niets' maar 'voltooiing'). Op dit ogenblik wordt dit gegeven algemeen aanvaard, alhoewel sommige auteurs nog steeds het Maya-

Fig.1: Verschillende tekeningen van de schelpglyfe in de Codex Dresdensis. Eduard Seler. 1899. Vol.I, blz. 747.

woord *Mih* blijven gebruiken, wat letterlijk ‘nul’ of ‘zero’ betekent. In 1962 publiceerde J. Eric Thompson zijn “*A Catalog of Maya Hieroglyphs*”. Daarin maakte hij een inventaris van alle toen bekende glyfen. Van iedere glyfe gaf hij een tekening, een beschrijving en een vermelding van plaats en frequentie van voorkomen. Bovendien kreeg iedere glyfe een nummer, het bekende T(hompson)-nummer dat door alle schriftonderzoekers later zou gebruikt worden. Merkwaardig werd de “0”-glyfe, die toch ongeveer 230 keer in de codices voorkomt, hierin niet vermeld en kreeg dus ook geen nummer. Noch in de catalogoog van Kornelia Kurbjuhn (1989), noch in het woordenboek van John Montgomery (2002) is de glyfe terug te vinden.

Vooraleer ik een andere lectuur voor de glyfe voorstel wil ik eerst iets dieper ingaan op enkele punten die nodig zijn voor een beter begrip van deze nieuwe interpretatie.

DE MAYA-KALENDER

Voor het noteren van hun datums gebruikten de Maya's een vrij nauwkeurig, maar ingewikkeld systeem. Zij combineerden daarvoor immers twee kalenders én de Long Count (de Lange Telling).

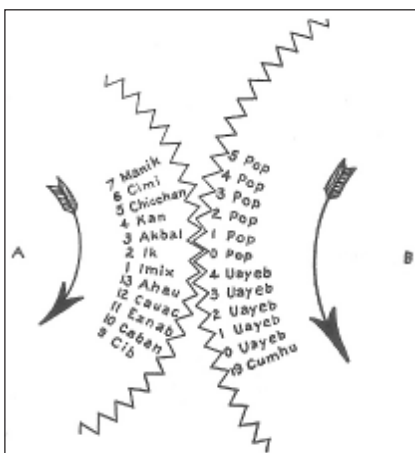
De eerste kalender (*tzolk'in*) bestaat uit 260 dagen: 20 verschillende dagen, genummerd van 1 tot 13. De dagnamen hebben een vaste volgorde. De eerste dag is *1 imix*. Daarop volgen *2 ik'*, *3 ak'bal*, enz. tot *13 b'en*. Dan volgt *1 ix*, *2 men*, enz. De eerste dag *1 imix* komt pas terug na verloop van 260 dagen waarna de cyclus herbegint.

Deze heilige kalender was voor de Maya's de belangrijkste maar het is duidelijk dat dergelijke kalender enkel bruikbaar is voor voorspellingen, waarzeggerij en voor gebruik in rituele zaken.

De tweede kalender (*ja'ab'*) bestaat uit 360+5 dagen: 18 periodes van 20 dagen + 1 korte periode van 5 dagen. Die periodes worden gebruikelijk ‘maanden’ genoemd, alhoewel de tijdsperiode sterk afwijkt van een maancyclus. De maandnamen (*pop*, *wo*, *sip*, ... enz) worden genummerd van 0 tot 19. De laatste kleinere periode *wayeb'* bestaat uit 5 nefaste dagen waarin men beter niets belangrijks deed; geen feesten of rituelen, geen huwelijken en als het kon liever geen geboorte. Deze kalender van 365 dagen komt net niet overeen met een zonnejaar en wordt daarom het ‘vage’ jaar genoemd. Deze kalender was bruikbaar voor het dagelijks leven; een jaar dat de seizoenen volgde en dus vooral van pas kwam in de landbouw.

Door nu deze twee kalenders samen te laten lopen zoals de raderen van tandwielen (Fig. 2), waarbij iedere dag uit de *tzolk'in* gekoppeld wordt aan een dag in de *ja'ab'*, bekomt men een combinatie die slecht één keer voorkomt in 52 jaar. De dag *2 ik'-0 pop* bepaalt dus een dag in een cyclus van 52 jaar. De volgende dagen zijn dan *3 akb'al-1 pop*, *4 k'an-2 pop*, *5 chikchan-3 pop*, enz. Die dagen komen dus pas na 52 jaar identiek terug.

Fig. 2: De rotatie van beide kalenders in het Kalenderronde-systeem.
A- *tzolk'in*
B- *ja'ab'*
Volgens Sylvanus G. Morley.

De combinatie van deze twee kalenders (ook wel Kalenderronde genoemd) is dus bruikbaar voor een normale levensloop. De levensverwachting was bij de gemiddelde Maya niet bijzonder hoog, hoewel er hier en daar een tachtigjarige wordt vernoemd.

Om echt geschiedenis te schrijven was dit echter nog ontoereikend. Daarom gebruikten de Maya's nog een heel eenvoudig systeem: De Long Count (Lange Telling). Daarmee noteerden zij eenvoudig het aantal dagen dat verstreken was sinds een mythologische begindag (*4 ajaw- 8 kumk'u*), 8 september 3113 v.C. in de Juliaanse kalender. Het is hierbij dat onze "0"-glyfe gebruikt wordt.

POSITIONEEL SCHRIFT EN DE LANGE TELLING

In ons **Hindoe-Arabisch getalsysteem** kunnen wij alle natuurlijke getallen schrijven met 10 symbolen: de cijfers 0 tot en met 9. Wij gebruiken daarbij het decimaal of tiendelig stelsel en om een getal te vormen schrijven we de cijfers van rechts naar links in stijgende waarde. Wanneer we bijvoorbeeld het getal 1997 schrijven noteren we in feite dat het getal bestaat uit 1 duizendtal, 9 honderdtallen, 9 tientallen en 7 eenheden (Fig. 3). Het eerste cijfer 9 krijgt hier dus de waarde 900 door zijn positie in het getal. De tweede 9 staat om dezelfde reden voor de waarde 90. De positie van het cijfer in het getal bepaalt dus de reële waarde en die vertienvoudigt bij ieder hoger niveau. Een ander voorbeeld vormen de getallen 15 en 51. Beide bestaan uit dezelfde symbolen, maar hebben een andere waarde. In het eerste getal staat het symbool '5' voor de waarde *vijf*; in het tweede getal staat hetzelfde symbool voor de waarde *vijftig*, doordat zijn positie anders is.

Het **Romeins getalsysteem** is een mooi voorbeeld van niet-positioneel schrift. Zij gebruikten zeven symbolen om hun getallen te schrijven, nl. I,V,X,L,C,D en M, respectievelijk voor onze getallen 1,5,10,50,100,500 en 1000. Het begrip 0 was hen onbekend. Als we dan de getallen IV en VI vergelijken, zien we dat ze uit dezelfde symbolen bestaan maar als getal verschillende waarden representeren (nl. 4 en 6). De waarde van de verschillende symbolen in beide getallen IV en VI blijft hier identiek, nl. I staat telkens voor *een* en V staat voor *vijf*, ongeacht hun positie. Hun positie bepaalt enkel of ze van het vorig getal worden afgetrokken of er worden bijgevoegd. Ook in een getal als VIII komt dit duidelijk naar voor; er staan drie symbolen I, op drie verschillende posities, maar zij vertegenwoordigen allemaal de waarde *een*.

Het **Mayagetalsysteem** is een mengvorm van positioneel en niet-positioneel schrift. Verder heeft het nog wel enkele andere significante afwijkingen.

- Vooreerst gebruiken zij slechts drie symbolen. Een punt (●) voor de eenheden, een streep (▬) voor de vijftallen en een ander teken (zeer uiteenlopend) voor de zogezegde nulwaarde (Fig. 4).
- Ten tweede gebruiken zij het vigesimaal of twintigdelig stelsel. Vermoedelijk komt dit omdat een mens tien vingers en tien tenen heeft, een nuttig hulpmiddel bij het hoofdrekenen.

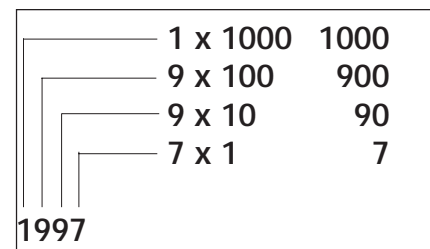

Fig. 3: Positioneel schrift.

Fig. 4: Maya-cijfers van 0 tot 19.

0	1	2	3	4
5	6	7	8	9
10	11	12	13	14
15	16	17	18	19

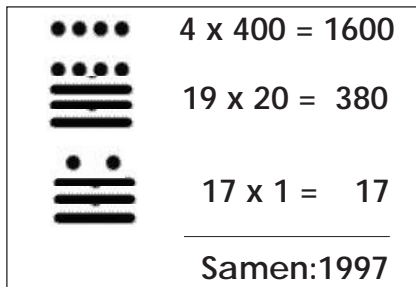

Fig. 5: Positionele telling in het zuiver twintigdelig stelsel. De symbolen (punt en streep) blijven hun waarde behouden.

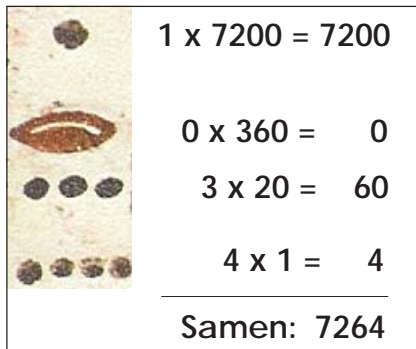

Fig. 6: Telling volgens het gewijzigde twintigdelig stelsel op blz. 53 van de Codex Dresdensis

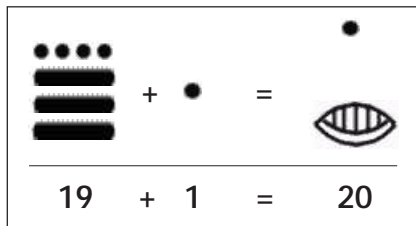

Fig. 7.

Hun niveaus verschuiven dus van eenheden naar twintigtallen, vierhonderdtallen, achtduizendtallen, enz. Ieder niveau heeft dus een twintigvoudige waarde.

- Tenslotte schrijven zij hun getallen in stijgende waarde (positioneel), niet van rechts naar links maar van onder naar boven. Het getal 1997 ziet er dan in het Mayaschrift uit als in Fig. 5.

Voor de berekeningen van hun kalender maakten de Maya's een belangrijke afwijking van dit twintigdelig stelsel op het derde niveau. Daar werd coëfficiënt 18 toegepast in plaats van 20 om op die manier 360 (20x18) te bereiken, een getal dat het aantal dagen in een jaar benadert. (Fig. 6)

We zien dus dat het volledige getal gevormd wordt door enkele sub-getallen die boven elkaar gepositioneerd worden (positioneel dus). In elk sub-getal blijven echter de symbolen hun waarde *een* en *vijf* behouden, ongeacht hun plaats in het sub-getal. Dit is dus niet-positioneel.

Zoals gezegd staat de schelpglyfe niet voor de waarde 'nul' maar veeleer voor 'compleet, volledig'. Wanneer er bij een periode van 19 eenheden 1 eenheid bijkomt (Fig. 7) sluit zich die periode (omdat ze dan volledig is) en verschijnt de schelpglyfe, terwijl er op een hoger niveau een nieuwe eenheid wordt geplaatst die dan staat voor 1 twintigtal. Volgens de Mayafilosofie kan 'iets' niet ontstaan uit 'niets'. De hogere periode wordt als het ware geboren uit de complete lagere periode.

DE CODICES EN HUN TAAL

De Mayacodices zijn boeken geschreven op boombastpapier. Het papier bestaat uit vezels van een vijgenboom, vermengd met stijfzsel en tot dunne vellen uitgerold. Daarop werd een dun laagje witte kalk uitgesmeerd waarop later met penselen en puntige veren de tekeningen en de tekst werden aangebracht. De lange stroken werden nadien als een accordeon opgeplooid en ingebonden in een houten kaft, overtrokken met jaguarhuid. In de regel zijn de bladzijden ongeveer 20 tot 25 cm hoog en ongeveer half zo breed. Door dit procédé waren dergelijke manuscripten uiterst kwetsbaar. Bij onzorgvuldige bewaring of door slechte klimatologische omstandigheden kon de dunne kalklaag afschilferen waardoor natuurlijk ook de daarop geschilderde teksten en tekeningen definitief verloren gingen.

Ook de ijver van de eerste missionarissen was nefast voor deze boeken. Toen die erachter kwamen dat de Indianen, ondanks een grondige indoctrinatie, nog steeds in grotten en verborgen plaatsen de oude rituelen voor hun goden bleven uitoefenen besloten ze alle symbolen van dit demonisch geloof uit te roeien. Op 12 juli 1561 werden, op bevel van bisschop Diego de Landa, op het plein voor het franciscaner klooster in Mani talrijke afgodenbeelden vernietigd en boeken, die zij niet begrepen en die dus zeer verdacht waren, op de brandstapel gegooid. Hetzelfde ritueel volgde in talrijke

andere dorpen. Uiteindelijk zouden slechts vier handschriften de dans ontspringen. Drie daarvan bevinden zich in Europese hoofdsteden en waren vermoedelijk reeds voor de boekverbranding naar het oude continent verhuisd. De vierde, de Codex Grolier, kwam pas in 1965 boven water in een galerie in New York.

Voor dit betoog zijn enkel de Codex Dresdensis (Dresden) en in mindere mate de Codex Tro-Cortesianus (ook wel Codex van Madrid genoemd) van belang. De bewuste glyfe komt immers niet voor in de Codex Peresianus (Parijs), noch in de Codex Grolier.

De *Codex Dresdensis* is met zijn 74 bladzijden de kleinste maar wel veruit de mooiste. Hij handelt o.a. over de venuscyclus, berekeningen van zons- en maansverduisteringen en rituelen voor de jaarwisseling (Fig. 8).

De schelpvormige “0”-glyfe komt 195 keer voor, verspreid over 27 pagina’s. Voor een volledige en recente bespreking en een mooie reproductie van deze codex verwijs ik graag naar de website: <http://www.tu-dresden.de/slub/proj/maya/maya.html>, uitgegeven door de Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek Dresden. Ook volgende website loont een bezoek: www.archaeoastronomie.de/codex/cdstart.html.

De *Codex van Madrid* telt 112 bladzijden en is veel ruwer geschilderd. Ook inhoudelijk is het verschil belangrijk. Hij handelt over onderwerpen als rituelen voor een voorspoedige jacht, de bijenteelt, het zaaien en lange hoofdstukken over de regengod en zijn invloed op de landbouw. De “0”-glyfe komt in deze codex slechts 34 keer voor, waarvan dan nog 26 keer op 2 bladzijden (77 en 78). De slechte kwaliteit van de tekeningen en de talrijke fouten in de tekst zouden kunnen duiden op een teloorgang van de kennis in een latere periode. Voor meer commentaar en een facsimile-weergave kunnen we hier verwijzen naar de website: <http://www.famsi.org/mayawriting/codices/madrid.html>.

Algemeen wordt aangenomen dat de teksten uit de klassieke periode (200-900 n.C.) geschreven zijn in een vroege *Ch’ol*-taal uit het oostelijk Mayagebied. Men noemt die taal “*Classic Maya*” of “*Classic Ch’olti’an*”. De moderne taal *Ch’orti*, die gesproken wordt in een relatief klein gebied in het oosten van Guatemala en het westen van Honduras (in de buurt van Copan) benadert het meest deze oude taal. Het schrift werd later overgenomen door andere Mayagroepen, vooral door de bewoners van het schiereiland Yucatán.

De codices zijn van een veel latere datum. Er wordt aangenomen dat zij ontstaan zijn in noordelijk Yucatán in de postklassieke periode, ergens tussen 1200 en 1500 n.C.. Vermoedelijk zijn zij geschreven in een van de talen van Yucatán, het Yucatecan. Knorosov gebruikte voor zijn eerste ontcijferingen in de Codex Dresdensis enkel de Yucateekse taal. Het zijn juist die talen die opgenomen werden in de Cordemex.

Fig. 8: Bladzijde 65 van de Codex Dresdensis.

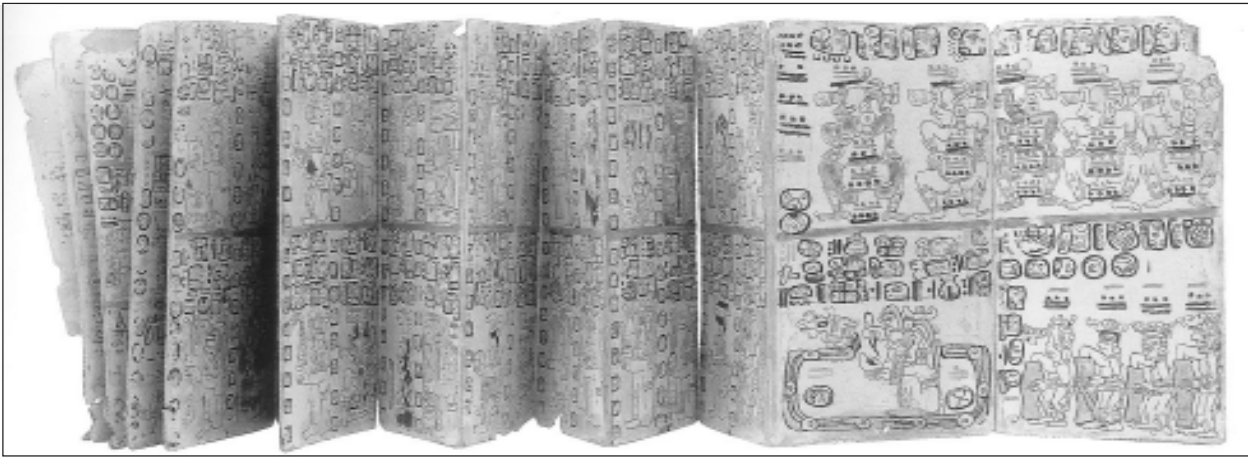

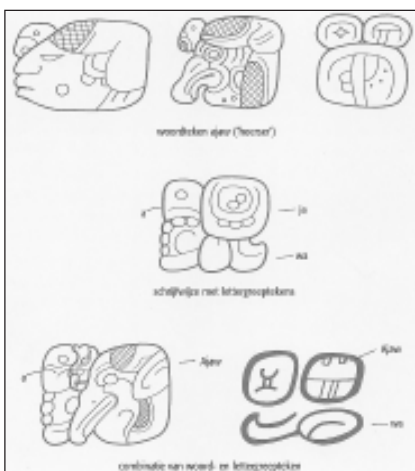
Fig. 9: Deel van de Codex Tro-Cortesianus, geplooid in accordeon-vorm.

CORDEMEX

In 1987 ontving ik van enkele vrienden van onze vereniging een prachtig boek. Het fameuze “Diccionario Maya Cordemex”. De vrienden waren op reis doorheen Mexico en hadden in een antiquariaat in Merida (Yucatán) dit kleinood kunnen aankopen. Het boek was pas verschenen op 10 januari 1980 op 5000 exemplaren, maar was enkele jaren later nog nauwelijks te verkrijgen. Mijn exemplaar is nr. 4714. Ik was dus uitermate blij met dit geschenk van maar liefst 3,2 kg. (in handbagage! Van dikke vrienden gesproken) De Cordemex is een compilatie van 8 bekende woordenboeken Yucateeks Maya (manuscripten, gedrukte boeken en enkele onuitgegeven documenten) uit de 16de eeuw, aangevuld met talloze andere documenten over het thema. Het eerste deel Maya-Español telt 984 blz. en is zeer compleet. Het tweede deel Español-Maya is nooit volledig afgemaakt en dus kleiner met 360 blz. Het is een bijzonder handig en zelfs onmisbaar instrument bij het opzoeken van woorden in de Mayataal van Yucatán. Merkwaardig is dat juist een zeldzame fout in die Cordemex mij op weg heeft geholpen bij de mogelijke lectuur van de “0”-glyfe.

DE LECTUUR VAN DE “0”-GLYFE ALS “BIX”

Fig. 10: Schrijfwijzen van het woord Ajaw.
Overgenomen uit Grube 2000

Het complexe schriftsysteem van de Maya’s is een mengeling van woordtekens (logogrammen of pictogrammen), lettergreeptekens en klinkertekens. Zo waren er drie verschillende woordtekens om het woord *ajaw* (heerser) te schrijven (Fig. 10): een tekening van een hoofd met een voorhoofdsband, de kop van een gier en tenslotte een abstract teken. Men kon het woord ook schrijven met klinkers en lettergrepen of, zoals meestal gebeurde, met een combinatie van deze tekens.

De meeste Mayawoorden zijn eenlettergrepig, van het type medeklinker-klinker-medeklinker. Men kan die woorden fonetisch schrijven door het samenvoegen van twee lettergrepen, waarbij dan de laatste klinker van de tweede lettergreep wegvalt bij de uitspraak. Vb: *tzul* (hond) wordt met twee lettergreeptekens geschreven als *tzul(u)*.

De “0”-glyfe is zeker geen lettergreep- of klinkerteken. Ze komt immers nooit voor als component van een lettergreepig-samen-gestelde glyfe. Het moet dus een woordteken zijn, een logogram of pictogram. Maar hoe maakt men een tekening van een abstract begrip als ‘compleet’ of ‘volledig’? De enige mogelijkheid is gebruik te maken van een homoniem, een gelijkkluidend woord met een afwijkende betekenis die wel gemakkelijk af te beelden is. In het Nederlands zou bijvoorbeeld het abstracte woord ‘hard’ kunnen afgebeeld worden door de tekening van een ‘hart’. Bovendien is de Mayataal ontzettend rijk aan homoniemen. Zo heeft het woord ‘*kuch*’ niet minder dan 15 verschillende betekenissen.

Met de wetenschap dat het Mayawoord voor de “0”-glyfe vermoedelijk te vinden is in een Yucateekse taal en dat het een pictogram is, ben ik in de Cordemex op zoek gegaan naar woorden die de betekenis hebben van ‘schelp’, ‘mes of handbijl’ en ‘peul of boon’ en die bovendien een homoniem hebben met de betekenis van ‘compleet’ of ‘voltallig’.

Voor ‘**schelp**’ (*cáscara, concha, caracol, marisco* en *almeja*) vond ik de synoniemen: *box, boxel, chulan, holo’ch, hub, k’an, k’ech, mak, mok’oy, pach, pemech, sol, sok, t’ot’, xex, xikín* en *xixim*. Geen van deze woorden heeft echter een bruikbaar homoniem.

Voor ‘**mes en handbijl**’ (*cuchillo, hacha*) vond ik: *baat, bat chaak, haxbil bat, k’axbil tah, k’upek, maskab* en *xoteb*. Dit laatste synoniem kan een oplossing bieden. Op blz. 950 van de Cordemex vinden we “*xot*” met volgende betekenissen:

- 1- *con nombres y numerales significa justo y cabal* (met namen en telwoorden betekent dit juist en compleet).
 - 2- *xot hun k’al: veinte, ni más ni menos* (twintig, niet meer of minder). *Hun* betekent 1 en *k’al* 20. De letterlijke vertaling is dan: een volledig twintigtal.
 - 3- *justamente en cosas de cuenta*. (juist als het om een telling gaat).
 - 4- (*adj*) *exacto, cabal en número*. (juist, compleet bij cijfers).
- Het is dus best mogelijk dat de glyfe een afbeelding (pictogram) is van een handbijl (*xoteb*) om zo het abstracte begrip ‘compleet’ fonetisch te benaderen (*xot*).

De ‘handbijl’, die veelvuldig voorkomt in Azteekse en Mixteekse handschriften om de dag ‘*tecpatl*’ (vuursteenmes) af te beelden, kan dan weer geen verklaring bieden voor een viertal varianten van de ‘0’-glyfe in de Codex Dresdensis.

Voor ‘**peul, peulschil of boon**’ werd ik geholpen door een fout in de Cordemex. Toen ik op zoek was naar ‘*cero*’ in de Spaanse woordenlijst vond ik daar als enige vertaling ‘*bix ba’al*’, met verwijzing naar bladzijde 524 in de Maya-woordenlijst. Op die bladzijde zitten we echter midden de letter M en de vermelding ‘*mix ba’al*’ – *nada, ninguna cosa, cero*. We weten echter dat de interpretatie ‘niets’ niet in aanmerking komt. Uit nieuwsgierigheid ging ik dan toch maar zoeken naar de betekenis van ‘*bix ba’al*’, maar nu op bladzijde 58. ‘*Bix ba’al*’ bestaat niet, maar tot mijn verrassing

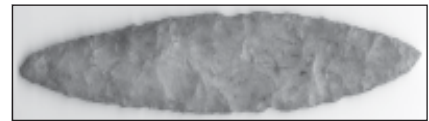

Fig. 11: Handbijl - silex. De bijl heeft juist dezelfde vorm als de “0”-glyfe. Maya, Guatemala. (19,4 x 4,6 cm.) Verzameling J.D.

vond ik het woordje 'bix', met volgende betekenissen.

1- *frijoles, garbanzos y habas que se endurecen al cocerse* (witte bonen, erwten en bonen die hard worden bij het koken).

2- *frijoles crudos* (rauwe witte bonen).

3- *octavario* (periode van acht dagen), *octavario del día de finados* (octaafdag van Allerzielen), *se dice también de la reunión o fiesta que se hace a los ocho días de algún acontecimiento* (wordt ook gezegd van de bijeenkomst of het feest op de achtste dag na een gebeurtenis).

4- *cuando termina algún número expresa tiempo o época cumplida* (wanneer een bepaalde tijd of periode ten einde loopt), *como ho'bix: quinto día* (zoals ho'bix: vijfde dag); *bix: séptimo día de muerto* (bix: zevende dag na het overlijden); *ha'ab bix: aniversario* (ha'ab bix: verjaardag).

Uit het voorgaande blijkt dat 'bix', naast de betekenis 'boon of erwt', ook homoniemen heeft die allen verwijzen naar het afsluiten van een periode; periodes van 5, 7 en 8 dagen en zelfs van een jaar. Dat is nu juist de intrinsieke betekenis van de '0'-glyfe: Een periode die compleet is, volledig en afgesloten.

Toen ik enkele jaren geleden, ten huize van Mevrouw Janssen, deze interpretatie voorlegde aan Linda Schele was die matig enthousiast. De culinaire activiteiten op die avond vormden zeker niet de gedroomde omstandigheden voor dergelijk gesprek. Wel gaf ze mij de raad op zoek te gaan naar afbeeldingen van bonen of peulen in de codices of in de inscripties die de stelling zouden kunnen bevestigen. Daardoor werd de betekenis van enkele afbeeldingen in de Codex Dresdensis mij plots duidelijk. Op vier plaatsen in die codex wordt de schelpglyfe vervangen door een variante.

Op bladzijde 54 zien we duidelijk de afbeelding van een kiemende boon of erwt. We onderscheiden de wortel, de kiemende boon of erwt en aan de bovenkant ontstaat uit de zaadhuid een stengeltje met blaadjes. (Fig. 12)

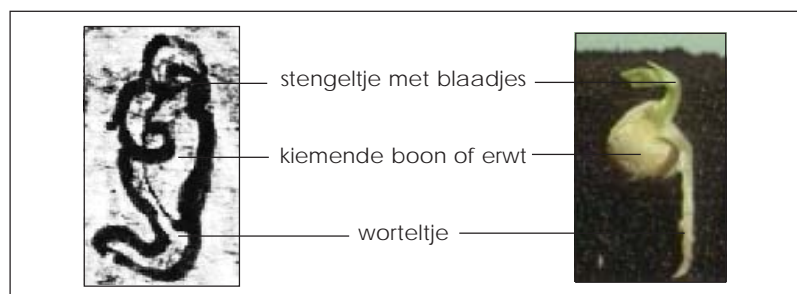

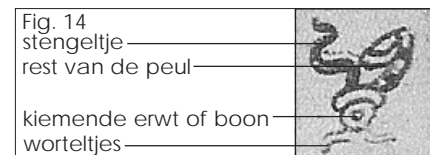
Fig. 12 Vergelijking tussen kiemende erwt en tekening in Codex Dresdensis.

In dezelfde codex vinden we bovendien nog andere varianten van de '0'-glyfe. Op bladzijde 63 zien we onderstaande tekening, die we met enige fantasie kunnen interpreteren als een opengebarsten peul. (Fig 13)

Fig. 13 Opengebarsten peul.

Op bladzijde 24 vinden we dan de derde variante waarin we duidelijk de erwt of boon zien, waaruit onderaan twee worteltjes ontspruiten terwijl bovenaan de kiem of stengel en de resterende peul zichtbaar zijn. (Fig. 14)

Met de vorige interpretatie van 'handbijn' of 'xot' zijn deze afbeeldingen niet te verklaren. Daarenboven is het beeld van een kiemende erwt of boon uit een volle, verzadigde peul waaruit nieuw leven spruit, een prachtig metafoor voor de start van een nieuwe periode die voortkomt uit een complete onderliggende periode.

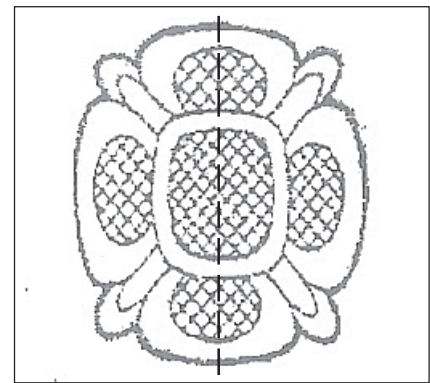
BESLUIT

De '0'-variante van deze schelpglyfe - die we nu stilaan peulglyfe kunnen noemen - is in de inscripties uit de klassieke periode een afbeelding van een bloem (meestal maar voor de helft afgebeeld) (Fig. 15). Ook hier geldt de metafoor dat een volgende periode niet uit het niets onstaat maar geboren wordt uit de zaden van een bloem.

Naar analogie hiervan is de interpretatie van de schelpglyfe als peulglyfe dus zeker het overwegen waard. De beperkte ruimte in dit tijdschrift laat mij niet toe uitgebreider in te gaan op alle details van de bewijsvoering. Er zijn zeker ook ernstige bezwaren tegen deze hypothese.

Ik hoop in een volgend tijdschrift deze stelling verder uit te werken en nog beter te onderbouwen. Ondertussen zijn bemerkingen van onze lezers altijd welkom.

Fig. 15. De (halve) bloem, als alternatief voor de peulglyfe in de klassieke inscripties.

GERAADPLEEGDE WERKEN

- Álvarez, Christina.
1980 *Diccionario etnolingüístico del idioma maya yucateco colonial*. UNAM, México.
- Ayala Falcón, Maricela.
1998 *La scrittura maya*. In: I Maya, tentoonstellingscatalogo. Bompiani, Venezia.
- Bocabulario de Mayatan. Das Wörterbuch der Yucatekischen Mayasprache*. Einleitung Ernst Mengin.
1972 Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Boot, Erik.
2002 *A Preliminary Classic Maya-English/English-Classic Maya Vocabulary of Hieroglyphic Readings*.
www.mesoweb.com
- Bowditch, Charles B.
1910 *The Numeration, Calendar Systems and Astronomical Knowledge of the Mayas*. Cambridge.
- Calvin, Inga E.
2004 *Maya Hieroglyphics Study Guide*. www.famsi.org/mayawriting/calvin/index.html
- Codex Tro-Cortesianus*. Einleitung und summary F. Anders.
1967 Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Codex Dresdensis*. Einleitung und summary F. Anders.
1965 Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Codex Peresianus*. Einleitung und summary F. Anders.
1968 Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Coe, Michael D.
1992 *Breaking the Maya Code*. Londen: Thames and Hudson.
- Coe, Michael D. and Mark Van Stone.
2001 *Reading the Maya Glyphs*. Londen: Thames and Hudson.
- Daelman, Johan.
1991 *Ontcijfering Mayaschrift – Korte historiek*. In: Instituut voor Amerikanistiek, Nieuwsbrief, jaargang 3, nr. 5.

- De Gruyter, W.J.
1946 *A New Approach to Maya Hieroglyphs*. Amsterdam. H.J.Paris.
- Gates, William.
1978 *An outline Dictionary of Maya Glyphs*. New York: Dover Publications, Inc. First published 1931.
- Grube, Nikolai.
1990 *Die Entwicklung der Mayaschrift*. Acta Mesoamericana 3. Verlag Von Flemming, Berlin.
1992 *Schrift und Sprachen der Maya*. In: Die Welt der Maya, Roemer- und Pelizaeu-Museum, Hildesheim.
2000 *Het schrift – De poort naar de geschiedenis*. In: Maya, de goddelijke koningen van het regenwoud. Könemann, Keulen.
- Houston, Stephen, David Stuart and Karl Taube.
2006 *The Memory of Bones*. University of Texas Press, Austin.
- Justeson, John S. and Lyle Cambell.
1984 *Phoneticism in Mayan Hieroglyphic Writing*. Institute for Mesoamerican Studies, State University of New York at Albany
- Kelley, David H.
1962 *Fonetismo en la Escritura Maya*. In: Estudios de Cultura Maya. Vol.II. UNAM., Mexico.
- Kettunen, Harri and Christphe Helmke.
2004 *Introduccion to Maya Hieroglyphs*. Workshop Handbook 9th European Maya Conference. Bonn.
- Knorozov, Yurii, V.
1967 *Selected Chapters from The Writing of the Maya Indians*. Vertaling door Sophie Coe. Peabody Museum,Cambridge, Massachudetts, USA. Oorspronkelijke titel: *Pis'mennost' Indeitsev Maiia*, 1963.
1982 *Maya Hieroglyphic Codices*. Vertaling door Sophie D. Coe. Institute for Mesoamerican Studies. State University of New York at Albany. Publication N°. 8. Oorspronkelijke titel: *Ieroglificheskie Rukopisi Maiia*, 1975.
- Kurbjuhn, Kornelia.
1989 *Maya. The Complete Catalogue of Glyph Readings*. Schneider & Weber,
- Lem, Mucía Batz, José.
1996 *Ajlab. Matemática vigesimal maya*. Patzún Chimaltenango, Guatemala.
- Lizardo Ramos, César.
1962 *El Cero Maya y su Función*. In: Estudios de Cultura Maya. Vol.II. UNAM., Mexico.
- Michelon, Ed. Oscar.
1976 *Diccionario de San Francisco*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, Austria.
- Montgomery, John.
2002 *Dictionary of Maya Hieroglyphs*. Hippocrene Books, New York.
- Morley, Sylvanus Griswold.
1975 *An Introduction to the Study of the Maya Hieroglyphs*. Dover Publications, New York.
- Paxton, Merideth.
2007 *Códice de Dresde*. In: Arqueología Mexicana, Vol. XIV-núm. 82.
- Roberts, David.
2004 *Secrets of the Maya: Deciphering Tikal*. www.smithsonianmagazine.com/issues/2004/july/tikal.htm
- Schele, Linda.
1982 *Maya Glyphs – The Verbs*. University of Texas Press, Austin.
- Schele, Linda and David Freidel
1990 *A Forest of Kings: Untold stories of the Ancient Maya*. New York: William Morrow and Co.
- Schele, Linda and Peter Mathews
1998 *The Code of Kings*. New York: Scribner
- Seler, Eduard.
1899 *Die Monumente von Copan und Quiriguá und die Altarplatten von Palenque*. In: Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach- und Altertumskunde. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Erster Band, Graz, 1960.
1900 *Einiges mehr über die Monumente von Copan und Quiriguá*. In: Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach- und Altertumskunde. Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Erster Band, Graz, 1960.
- Thompson, J.Eric S.
1950 *Maya Hieroglyphic Writing: Introduction*. Carnegie Institution of Washington Publication 589, Washington.
1962 *A Catalog of Maya Hieroglyphes*. Norman: University of Oklahoma Press.
1972 *Maya Hieroglyphs without Tears*. British Museum, London.
- Tozzer, Alfred M.
1966 *Landa's Relación de las Cosas de Yucatán*. Kraus Reprint Corporation, New York.
1977 *A Maya Grammar*. Dover Publications, New York.
- Voss, Alexander W.
2000 *Astronomie en wiskunde*. In: Maya, de goddelijke koningen van het regenwoud. Könemann, Keulen.
- Whiting, Thomas A. Lee.
1998 *I codici maya*. In: I Maya, tentoonstellingscatalogo. Bompiani, Venezia.